

Jerzy Hatłas¹
(Poznań)

Bolboka, Dmitrovka, Eski Troyan, Kurçu i Satılık-Hacı – gagauskie wsie w południowym Budziaku. Historia i perspektywy przetrwania diaspory

Słowa kluczowe; Besarabia, Budziak, Gagauzi, mniejszości narodowe na Ukrainie
Keywords: Bessarabia, Budjak, Gagauz people, national minorities in Ukraine

Gagauzi to unikalny etnos, który przywędrował do Besarabii z ziem północno-wschodniej Bułgarii. Jego etnogeneza nie została do tej pory wyjaśniona w sposób przekonujący (Зайончковски, 1974; Боев 1995; Курогло 2002; Шабашов 2002; Матеєва 2006: 23–36; Hatłas 2009: 20–28; Czerviński 2014: 171–172)² – przyczyną jest brak źródeł historycznych oraz archeologicznych.

W Besarabii Gagauzi rozlokowani są przede wszystkim w jej południowej części, zwanej Budziakiem (Киссе, Пригарин, Станко 2014; Грек 2016). Przybyli oni tutaj w kilku falach migracyjnych z północno-wschodniej Bułgarii na przełomie XVIII/XIX i w wieku XIX (Радова

¹ ORCID: 0000-0002-1768-6243.

² Literatura dotycząca próby wyjaśnienia pochodzenia Gagauzów jest bogata. Według niektórych hipotez mogli być oni między innymi: Słowianami, Protobułgarami, Kumanami, potomkami Uzów, Oguzów (Матеєва 2006: 23–36). Istnieją zarówno hipotezy naukowe, jak i pseudonaukowe, graniczące niekiedy z „bajkopisarstwem”. Na ich powstanie ma wpływ nie tylko nauka, ale także polityka czy postępująca emancypacja Gagauzów w Besarabii oraz trendy nacjonalistyczne. Cytowana zatem w niniejszym tekście literatura jest tylko przykładowa.

2006; Hatłas 2012; Булгар, Димчогло 2017: 21–26)³ wraz z Bułgarami oraz przedstawicielami innych etnosów bałkańskich⁴. Stanowili oni część tzw. „przesiedleńców zadunajskich” (Lipiński 2014). Po drugiej wojnie światowej Besarabię podzielono w sposób sztuczny pomiędzy dwie radzieckie republiki związkowe – Mołdawską i Ukrainą⁵. Do Ukrainiejskiej SRR włączono na północy miasto Chocim z okolicami, a na południu także południową część Budziaku. Po rozpadzie ZSRR, w roku 1991 granica ta stała się granicą państwową pomiędzy Republiką Mołdawii a Ukrainą. W wyniku tego podziału zwarty obszar osadnictwa bułgarsko-gagauskiego został sztucznie rozdzielony. O ile większość ludności bułgarskiej znalazła się w ten sposób na Ukrainie, to przeważająca część Gagauzów pozostała w Mołdawii. W ukraińskiej części Budziaka pozostało do chwili obecnej tylko kilka miejscowości zamieszkałych przez Gagauzów. Jest to zaledwie pięć dużych wsi, w których Gagauzi stanowią więcej niż połowę mieszkańców. Są nimi miejscowości, które po gagausku nazywają się: Bolboka⁶, Dmitrovka (Dimitrovka)⁷, Eski Troyan (lub Yeski Troyan)⁸, Kurçu⁹ oraz Satılık-Hacı (Satalık-Hacı)¹⁰. Wszystkie te wsie znajdują się w obwodzie odeskim na Ukrainie. Pierwsza z nich, Bolboka, administracyjnie należy obecnie do rejonu renijskim; Dmitrovka, Kurçu oraz Satılık-Hacı zaś leżą w rejonie bołgradzkim (zdominowanym przez Bułgarów). Z kolei

³ Literatura przedmiotu dotycząca przesiedleń ludnościowych z Półwyspu Bałkańskiego do Besarabii jest obszerniejsza. W większości dotyczy ona przesiedleń Bułgarów. W niniejszym artykule autor cytuje tylko wybrane teksty.

⁴ Należy tutaj wymienić także Greków, Serbów oraz albańskich chrześcijan zwanych Arwanitami (lub też Arnautami).

⁵ Granica została poprowadzona całkowicie bezmyślnie. Przecina ona bowiem pola, sady i domostwa. Trwale oddziela sąsiednie miejscowości związane ze sobą historycznie, ekonomicznie i mentalnie.

⁶ Po rosyjsku i ukraińsku Болбока, po rumuńsku Bulboaca. Obecna nazwa tej wsi to Kotłowina (ukr. Котловина).

⁷ Ros. Дмитровка, ukr. Дмитрівка, rum. Dumitrești.

⁸ Ros. Старые Трояны, ukr. Старі Трояни, rum. Traianu Vechi.

⁹ Ros. Курчий, rum. Curciu. Obecnie wieś ta nazywa się Winogradowka (ukr. Виноградівка).

¹⁰ Ros. Саталык-Хаджи, ukr. Саталік-Хаджі, rum. Satalâc-Hagi. Współcześnie miejscowość ta nosi nazwę Aleksandrowka (ros. Александровка, ukr. Олександрівка, rum. Alexandrești).

Eski Troyan należy do rejonu kilijskiego¹¹. Oprócz wymienionych wyżej miejscowości w południowym Budziaku leżą jeszcze dwie wsie z dużą ilością ludności gagauskiej, które nie są obiektem zainteresowania niniejszego artykułu: Kubey (rejon bołgradzki), zamieszkała zarówno przez Bułgarów, jak i Gagauzów oraz Yeniküü (lub Yeni küü – rejon kilijski), gdzie Gagauzi stanowią mniejszość w stosunku do Bułgarów. Obecna ukraińska nazwa tej miejscowości to Новоселівка. Yeniküü jest jednak dużą miejscowością, a więc Gagauzi (choć w mniejszości) stanowią w niej na tyle liczną i zwartą grupę etniczną, że często odnotowuje się tę społeczność w składzie gagauskiego osadnictwa w Besarabii. Gagauzi w południowym Budziaku mieszkają też w niektórych miejscowościach, w których przeważa populacja bułgarska (Шабашов 2017).

Historia interesujących nas miejscowości zdominowanych przez Gagauzów jest słabo poznana¹². Celem niniejszego artykułu jest przybliżenie najważniejszych informacji na temat historii oraz dnia dzisiejszego takich miejsc na mapie, jak: Bolboka, Dimitrovka, Eski Troyan, Kurçu oraz Satılık-Hacı, które to w wyniku decyzji politycznych zostały odłączone od zwartych grup osadnictwa gagauskiego w mołdawskim Budziaku i włączone w skład Ukrainy. Od istniejącego w Budziaku zwartego osadnictwa gagauskiego odłączono kilka wsi, przez co wykreowano sztucznie nową diasporę. Kluczowym problemem badawczym staje się zatem próba odpowiedzi na pytanie, czy tak mała diaspora ma szansę na przetrwanie w przyszłości, czy może ulegnie szybko i bezpowrotnie asymilacji. Spośród metod badawczych wykorzystano przede wszystkim analizę dotychczasowej niezbyt licznej literatury na interesujący nas temat (artykuły, monografie, wydawnictwa źródłowe), jak również badania terenowe oraz porównawcze.

¹¹ W najbliższym czasie na Ukrainie zostanie zmieniony podział administracyjny. 17 VII 2020 roku Rada Najwyższa Ukrainy przyjęła Uchwałę nr 3650 „O utworzeniu i likwidacji rejonów” (Про утворення та ліквідацію районів). Zgodnie z tym dokumentem na Ukrainie powstanie 136 rejonów, zlikwidowanych zaś 490 podobnych jednostek terytorialnych.

¹² Przyczyną takiego stanu rzeczy jest niewielka ilość źródeł historycznych. Ich część odnosi się do południowobesarabskich aulów tatarskich (nogajskich), które z czasem zmieniły się w stałe osady. Spora część miejscowości zachowała przez długi czas pierwotne (nogajskie) nazwy. Wieś Beszalma (Beşalma) w Mołdawii (na obszarze Terytorium Autonomicznego Gagauzja) nie zmieniła swej nazwy turkijskiego pochodzenia (‘5 jabłoni’) do dziś. Znacznie lepiej w ostatnich latach zostały przebadane i opisane miejscowości gagauskie w mołdawskiej części Budziaka (na obszarze Terytorium Autonomicznego Gagauzja).

Na temat powstania poszczególnych wsi gagauskich w Budziaku istnieją różne zdania. W odniesieniu do danej miejscowości można spotkać nawet kilka wersji historycznych, które są rozbieżne. Bywa i tak, że dana miejscowość ma kilka oficjalnych dat swojego powstania. Dobrym przykładem może tutaj służyć Bolboka. Po raz pierwszy wymieniona została ona w roku 1752. Wówczas to ponoć pewien Turek (Bolbok) założył wieś, która przejęła od niego nazwę (Яманди 2015: 11)¹³. Data druga to przybycie kolonistów zadunajskich (nie ma zgodności, kiedy to miało miejsce), zaś trzecia wiąże się z nadaniem oficjalnego statusu kolonii.

Zgodnie z aktualnym stanem wiedzy, z interesujących nas miejscowości gagauskich w południowym Budziaku najwcześniej została zasiedlona wieś Kurçu. Miało to miejsce w roku 1810 (Корнилович 1899: 476) lub w roku 1811 (Скальковский 1848: 66–67; Гладка 1969: 393; Тронько 1978: 384; Грек, Червенков 1993: 14). W roku 1819 Kurçu otrzymało status kolonii (Коеппен 1854: 199–200).

Kolejni osadnicy gagauscy przybyli do wzmiankowanej wyżej wsi Bolboka, położonej nad jeziorem Jałpug. Początkowo była ona zasiedlona przez Mołdawian. Być może ok. roku 1810 jej mieszkańcy z niewiadomych przyczyn ją opuścili (Булгар, Димчогло 2017: 621), a na ich miejscu osiedlili się dopiero później Gagauzi. Kiedy jednak dokładnie Gagauzi zamieszkali na stałe w Bolboce – pozostaje tajemnicą. Wymienia się kilka dat. Pierwsza z nich to sierpień 1812 roku (Яманди 2015: 11). Druga to rok 1814, za którą optuje większość badaczy (Коеппен 1854: 203–204; Скальковский 1848: 67; Тронько 1978: 691). Można jednak natknąć się na rok 1815 (Корнилович 1899: 470; Гладка 1969: 717). Wymieniany jest rok 1819, ale wiąże się on z otrzymaniem przez Bolbokę statusu kolonii zadunajskich przesiedleńców. Według zestawień Olgi Radowej w czasie wojny rosyjsko-tureckiej 1806–1812 w Bolboce osiedliło się już 109 rodzin – 248 mężczyzn oraz 241 kobiet, co daje łącznie 489 osób (Радова 2006: 78 Яманди 2015: 11). Tak więc *de facto* początki istnienia wsi Bolboka nie są do końca jasne.

Następną wsią gagauską założoną w południowym Budziaku była miejscowość Eski Troyan (Yeski Troyan). Także i w tym przypadku nie ma zgodności co do daty jej założenia. Wymienia się rok 1817 (Корнилович 1899: 460), częściej jednak lata 1818–1819 lub 1819 (Скальковский

¹³ Jest to jedna z trzech etymologii nazwy tej miejscowości.

1848: 87; Гладка 1969: 508; Тронько 1978: 504¹⁴; Дрон 1992: 52¹⁵; Грек, Червенков 1993: 14; Войникова 2008: 187¹⁶; Duminica 2017: 261), a nawet rok 1830 (Koeppen 1854: 207–208).

Kolejne dwie wsie gagauskie powstały w roku 1821 – badacze się na ogół co do tego zgadzają, ale chronologia także w tym przypadku nie jest do końca pewna. Pierwsza z tych miejscowości to D(i)mitrovka (Скальковский 1848: 82; Коеппен 1854: 203–204; Корнилович 1899: 450; Грек, Червенков 1993: 14). Została ona założona na miejscu tatarskiego (nogajskiego) aułu (Булгар, Димчогло 2017: 592). Osadnicy pierwotnie mieszkali w ziemiankach oraz prymitywnych budowlach z gliny, pokrywanych porożem (Булгар, Димчогло 2017: 593).

Druga kolonia, która powstała w roku 1821, nosiła nazwę Satılık-Наси (Скальковский 1848: 84; Коеппен 1854: 207–208; Грек, Червенков 1993: 14; Duminica 2017: 261). Wspomniana data odnosi się jednak do obecności tej wsi w dzisiejszym miejscu. Początkowo miejscowość ta znajdowała się bowiem w wąwozie o nazwie Корчак, leżącym na południe od wsi Tatar-Корчак (obecnie Корчак w Mołdawii), przy rzece Јапуг (Корнилович 1899: 458–459; Георгиев 2008: 76). *De facto* brak jest więc dokładnych informacji, kiedy ta miejscowość powstała.

Mając na uwadze chronologię powstania gagauskich wsi: Bolboka, Dimitrovka (Dimitrovka), Eski Troyan (Yeski Troyan), Kurçu oraz Satılık-Наси (Satalık-Наси), możemy ogólnie stwierdzić, iż jest ona niepewna.

W roku 1812 Besarabia na mocy postanowień układu pokojowego w Bukareszcie została przyłączona do Rosji. Utworzono wówczas obwód besarabski, który przetrwał do roku 1873, kiedy to w jego miejscu powstała gubernia besarabska. Pomimo licznych obietnic władz rosyjskich (poczynając od zapewnień carycy Katarzyny II), przez pierwsze lata status przesiedleńców z ziem bułgarskich nie był uregulowany, co powodowało rozgoryczenie i reemigrację w granice Turcji (Lipiński 2014: 21). Dopiero 29 XII 1819 r. sytuacja została uregulowana dekretem cara Aleksandra I. Koloniści otrzymali szereg ulg i przywilejów. Znaczna część zamieszkałych przez nich terenów została objęta odrębną administracją, z podziałem na

¹⁴ Lata 1817–1819.

¹⁵ Trońko twierdzi, że jako kolonia miejscowość Eski Troyan powstała w roku 1819, ale mniejsze grupy osadników pojawiły się tutaj już rok wcześniej.

¹⁶ Badaczka opowiada się za powstaniem wsi w latach 1818–1819.

specjalne okręgi (prucki, kagulski izmailski, budziacki), które podlegały później zmianom co do ich liczby oraz terytorium.

Miejscowości Bolboka, Dmitrovka, Eski Troyan, Kurçu oraz Satilik-Hacı miały charakter typowo rolniczy. Ich mieszkańcy trudnili się zarówno hodowlą zwierząt domowych, jak uprawą zbóż, sadownictwem oraz uprawą winorośli. W pierwszym okresie istnienia kolonii, poza rolnikami oraz nielicznymi przedstawicielami kleru prawosławnego, nic nie wiadomo o istnieniu rzemieślników, miejscowych kupców czy też przedstawiciele innych zawodów. Jedyną wytwórczością pozarolniczą, którą się parano było tkactwo (Мошков 2004: 414). Posiadamy dość precyzyjne dane za rok 1827 dla poszczególnych miejscowości, dotyczące ich infrastruktury. Zgodnie z nimi w miejscowości Eski Troyan znajdowało się wówczas 67 domów (plecionych)¹⁷, drewniany dom modlitewny, 5 młynów zbożowych oraz 14 studni (Корнилович 1899: 460). W miejscowości tej także dobrze prosperowało rybołówstwo na jeziorze Kitaj (Скальковский 1848: 87). We wsi Bolboka prawie każda rodzina posiadała winnicę. Produkcja wina była zawsze tradycyjnym zajęciem jej mieszkańców (Яманди 2015: 16). Mieszkańcy (zwłaszcza kobiety) zajmowali się także jedwabnictwem i tkactwem. We wsi Bolboka istniała również mleczarnia, która należała do rodziny Kowałdży (Ковалджи) (Яманди 2015: 17). Z kolei niejaki Pantelej Arnaut był właścicielem dużego sklepu. Nie był to jedyny sklep w tej miejscowości¹⁸.

Apollon Skalkowski donosi, iż w roku 1827 kolonia Eski Troyan została zlikwidowana, a w roku 1830 ponownie odbudowana (Скальковский 1848: 87). Nie precyzuje on jednak, czy na trzy lata mieszkańcy z nieznanych przyczyn opuścili swoją wieś (np. z powodu epidemii, które niegdyś często nawiedzały Besarabię), czy może na ten czas wieś Eski Troyan straciła tylko swój status administracyjny jako kolonii, a następnie go odzyskała z innego (nieznanego) powodu.

¹⁷ Były to prymitywne konstrukcje z gałęzi oplebianych gliną.

¹⁸ Autorka monografii wsi Bolboka (Евдокия Яманди) nie precyzuje jednak, czy dane te odnoszą się tylko do późnych czasów carskich, czy może także do okresu międzywojennego, kiedy to Besarabia znajdowała się w granicach Rumunii.

L.p.	Nazwa kolonii	Ilość zwierząt hodowlanych			Młyny*
		Konie	Bydło	Owce	
1.	Bolboka	257	576	2066	7
2.	Dimitrovka	261	529	1720	5
3.	Eski Troyan	108	335	1081	5
4.	Kurçu	217	747	1643	5
5.	Satılık-Hacı	91	414	963	4

*W tej rubryce podano sumarycznie liczbę młynów zbożowych bez podziału na ich rodzaje (wiatraki, młyny wodne czy inne).

Tabela nr 1. Hodowla zwierząt domowych oraz rozmieszczenie młynów w koloniach zamieszkałych przez Gagauzów w południowym Budziaku – rok 1827 (za: Корнилович 1899)¹⁹.

W latach 1842–1844 w koloniach zadunajskich kolonistów miały miejsce wystąpienia i fale protestów przeciwko działaniom carskiej administracji. W sierpniu 1843 roku mieszkańcy wsi Kurçu wystąpili z petycją, w której dowodzili bezprawnych działań zarządu zajmującego się kolonistami (Булгар 2011: 97).

Po wojnie krymskiej Rosja utraciła część Besarabii. Południowo-zachodnia część Budziaku (w tym Bolboka, Eski Troyan i Kurçu) przypadła w udziale Mołdawii (tzw. „Podunawie”). Po zjednoczeniu Mołdawii i Wołoszczyzny obszar ten należał do Rumunii – chodzi o lata 1856–1878. Niestety, ten okres historyczny jest niezwykle słabo opracowany w odniesieniu do poszczególnych miejscowości. Wiadomo, jak działała administracja mołdawska, a następnie rumuńska na tym obszarze (Булгар 2011: 123–125), niewiele jednak wiemy o losach interesujących nas wsi w latach 1856–1878. Wiadomo powszechnie tylko o konflikcie kolonistów z władzami mołdawskimi w roku 1860, kiedy próbowano odebrać im prawa kolonii, przysługujące im, gdy wieś należała do Rosji²⁰.

Po podziale Budziaku w granicach Rosji pozostały z kolei kolonie Dimitrovka oraz Satılık-Hacı. Ostatnią z nich zaczęto wtedy nazywać

¹⁹ Z uwagi na objętość niniejszej publikacji zrezygnowałem z podawania konkretnych stron z tego dzieła.

²⁰ Doprowadziło to nawet do rozlewu krwi w Bołgradzie i w Reni. Pomimo wycofania się władz mołdawskich z wrogiego kolonistom ustawodawstwa, nastąpił duży odpływ ludności w granice Rosji, nie tylko na drugą stronę granicy, ale przede wszystkim do Nadazowia.

paralelnie (nie wiadomo od kiedy oficjalnie) nazwą Aleksandrowka (Александровка).

Po wojnie rosyjsko-tureckiej 1877–1878 zachodnia część Budzianku została ponownie włączona w granice Rosji. W latach 1878–1918 we wsi Bolboka powstały duże obszarne przedsiębiorstwa rolne. Zarówno w nich, jak i w gospodarstwach chłopskich uprawiano wówczas pszenicę i kukurydzę (Яманди 2015: 15).

Podczas I wojny światowej do armii rosyjskiej powołano 15 tys. Gagauzów. Na przykładzie wsi Bolboka wiemy, iż uczestniczyli w niej niektórzy mieszkańcy tej wsi. Z kolei nie ma informacji, żeby czynnie uczestniczyli w rewolucji październikowej (Яманди 2015: 19).

Gagauzi byli wyznania prawosławnego. Nic zatem dziwnego, że, przybywszy z Półwyspu Bałkańskiego, gdzie doznawali prześladowań religijnych, szybko przystępowali do budowy obiektów sakralnych²¹. Tak też było w przypadku wsi Bolboka, Dmitrovka, Eski Troyan, Kurçu oraz Satılık-Hacı. W pierwszym okresie budowano prowizoryczne domy modlitewne. Dopiero z czasem zastąpiły je prawdziwe świątynie zbudowane z kamienia. Nie wdając się szczegółowo w historię poszczególnych obiektów sakralnych, można odnotować, iż we wszystkich interesujących nas wsiach gagauskich powstały wcześniej czy później prawosławne obiekty sakralne: w Bolboce (pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny), Dmitrovka (pw. św. Dymitra), Eski Troyan (św. Trójcy), Kurçu (św. Jerzego), Satılık-Hacı (św. Jana Apostoła). Wielki „oświeciciel” Gagauzów, jakim był Michaił Czakir, twierdził jednak, że wiara Gagauzów jest płytką i powierzchowną. We wsi Bolboka w niedzielę Gagauzi, zamiast udawać się do cerkwi na liturgię, woleli zajmować się łowieniem ryb lub handlem na bazarach (Чакир 2018: 75–76)²².

²¹ Władze rosyjskie popierały takie inicjatywy nie tylko z pobudek religijnych, ale także politycznych. Cerkiew prawosławna była w Rosji od zawsze przedłużeniem władzy świeckiej, a także nieformalnym narzędziem rusyfikacji oraz promotorem lojalności wobec władz carskich na obszarach zamieszkałych przez ludność nierosyjską. Po włączeniu Besarabii w skład Rosji w roku 1812 miejscowy kościół prawosławny został wyłączony spod jurysdykcji metropolii Mołdawii. Stał się on eparchią rosyjskiego kościoła prawosławnego. Pierwszym metropolitą został Gawrił (Grigorie Bănulescu-Bodoni), który w roku 1812 przybył z Jass do Kiszyniowa. Po śmierci Gawriła w roku 1821 kościół prawosławny w Besarabii został sprowadzony do rangi zwykłej eparchii Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego. Zdaniem rumuńskich historyków stał się on wówczas ośrodkiem rusyfikacji.

²² Generał Iwan Inzow, który był gubernatorem Besarabii oraz głównym opiekunem kolonistów, skierował do wsi gagauskich (w tym także do Bolboki) oddział wojska, który

W roku 1918 Besarabia znalazła się w granicach Rumunii, z czym nie pogodziła się Rosja Radziecka, a następnie ZSRR (jako jej spadkobierca). Wszystkie miejscowości zamieszkałe przez Gagauzów znalazły się wówczas w granicach państwa rumuńskiego. Rozwój kapitalizmu spowodował, iż pomimo, że miejscowości gagauskie zachowały swój rolniczy charakter, pojawiało się w nich coraz więcej przedstawicieli zawodów pozarolniczych (karczmarzy, krawców, fryzjerów, cieśli oraz wykonawców innych zawodów). Według danych z okresu międzywojennego w wsi Satılık-Hacı znajdowały się: 2 sklepy z artykułami spożywczymi, 1 bank ludowy pod nazwą „Wał Trajana” („Valul lui Traian”), 1 cegielnia, 3 sklepy manufakturowe, działało 3 karczmarzy, 1 szewc, 1 krawiec, 4 kowali, 3 stolarzy, 7 farmerów (z czego Gh. Vasilioglu posiadał 33 ha winnicy, a Haralambie Vasilioglu 44 ha ziemi uprawnej oraz 3 ha winnicy) (Măcriș 2004: 61; Булгар, Димчогло 2017: 618–619). W analogicznym okresie we wsi Eski Troyan działały: 3 sklepy z artykułami spożywczymi, 1 bank „Traianul-Veche”, 1 lokal gastronomiczny, 1 spółdzielnia o nazwie „Progresul” („Postęp”), 3 cegielnie, 3 karczmy, 1 młyn, 2 zakłady szewskie, 2 krawieckie, 5 kowalskich, 1 kołodziej, 1 cieśla i 3 farmerów (najbogatszy posiadał 97 ha ziemi) (Măcriș 2004: 65).

W okresie międzywojennym w niektórych miejscowościach w Budziaku zamieszkałych przez Gagauzów oraz Bułgarów działało podziemie antyrumuńskie. Były to nielegalne organizacje podziemne, których rola i znaczenie w historiografii radzieckiej oraz postradzieckiej jest mocno wyolbrzymiana²³. I tak we wsi Eski Troyan w latach 1919 oraz 1932 odkryto takie właśnie nielegalne organizacje. W roku 1937 władze rumuńskie aresztowały tutaj 89 bezrolnych chłopów, którzy aktywnie działali w ruchu komunistycznym. Z kolei wieś Bolboka była spokojną miejscowością. Nie było w niej żadnych nielegalnych organizacji komunistycznych, zwanych rewolucyjnymi (Яманди 2015: 20). Za to wielu mieszkańców wsi Satılık-Hacı znajdowało się w spisach policji rumuńskiej jako ulegających wpływom propagandy komunistycznej.

w każdą niedzielę udawał się do miejscowej cerkwi na liturgię z muzyką i nakłaniał Gagauzów do podobnych zachowań.

²³ W międzywojennej Besarabii istniała silna infiltracja komunistyczna, kierowana z wschodniej granicy. Wbrew głoszonym hasłom nie chodziło o rzekomą poprawę bytu miejscowej ludności, a o oderwanie tego obszaru od Rumunii i zaanektowanie go przez ZSRR.

W roku 1924 wybuchło na południu Besarabii powstanie tatarbunarskie, inspirowane zza wschodniej granicy. W literaturze można odnaleźć informacje, iż brali w nim udział mieszkańcy wielu miejscowości (Eski Troyan, Bolboka oraz innych) i że był to ruch masowy. Przeczą temu jednak dane chociażby z miejscowości Bolboka. Zaledwie trzech mieszkańców (ich nazwisk nie znamy) wzięło udział w powstaniu tatarbunarskim (Яманди 2015: 20).

W roku 1930 przeprowadzono w Rumunii spis powszechny. Ma on duże znaczenie dla określenia liczebności populacji gagauskiej w tym czasie²⁴. Zgodnie z jego wynikami liczebność mieszkańców wynosiła: Bolboka – 3250 (w tym 2941 Gagauzów), Dmitrovka – 4801 (w tym 4644 Gagauzów), Eski Troyan – 2591 (w tym 1408 Gagauzów), Kurçu – 3329 (w tym 2813 Gagauzów) oraz Satılık-Hacı – 3213 (w tym 3127 Gagauzów) (Manuilă 1938).

W okresie międzywojennym w Besarabii nie było żadnych represji wyznaniowych. Wszystkie obiekty prawosławne w miejscowościach Bolboka, Dmitrovka, Eski Troyan, Kurçu oraz Satılık-Hacı działały normalnie. Niedaleko od wsi Satılık-Hacı powstał klasztor Narodzenia Matki Bożej – początkowo męski, szybko przekształcony w żeński (Монастырь 2008). Funkcjonowało szkolnictwo. Otwierano także nowe szkoły, jak to miało miejsce we wsi Bolboka, gdzie w roku 1930 otwarto szkołę czteroklasową.

Władze rumuńskie nie były przychylnie mniejszościom narodowym na swoim obszarze. Odnosiło się to także i do Gagauzów²⁵. Zwalczano też komunizm, w związku z czym dopuszczano się różnych bezprawnych działań. Jeden z mieszkańców wsi Bolboka, Iwan Nikołajew Arabadži (Иван Николаевич Арабаджи), został dotkliwie pobity z tego powodu, że w czasie rewolucji październikowej przebywał w Piotrogradzie (Petersburgu). Kiedy zwrócił się do rumuńskiego lekarza z prośbą o pomoc medyczną, ten, zapoznawszy się z sytuacją, odmówił leczenia (Яманди 2015:

²⁴ Dla obszaru Besarabii istnieje wiele dokumentów o charakterze statystycznym. Niestety, Gagauzi są w nich niemal zawsze zaliczani do grona Bułgarów. Ponadto były one tworzone dla różnych potrzeb. Nieraz byli to wszyscy mieszkańcy wsi albo parafianie miejscowej cerkwi prawosławnej, która mogła obejmować więcej niż jedną miejscowość. Ustalenie w oparciu o nie dokładnej liczby Gagauzów jest niezwykle trudnym zadaniem.

²⁵ Z całą pewnością stosowano dyskryminację, ale nie była to zamierzona polityka ludobójstwa, jak to jest niezwykle często sugerowane w historiografii radzieckiej i sporej części postradzieckiej.

20). Panowała wówczas także wszechobecna korupcja, a Besarabia była traktowana jako kolonia, w którą niewiele inwestowano, za to nadmiernie eksploatowano.

Druga wojna światowa w Besarabii ma nieco inną chronologię, niż jest to powszechnie przyjęte. W dniu 28 czerwca 1940 roku, po ultimatum wysłanym przez władze radzieckie do Bukaresztu, Rumunia zmuszona została do odstąpienia ZSRR całego obszaru Besarabii. Wojska radzieckie zajęły całą prowincję. Od razu przystąpiono do zaprowadzania nowego ładu. Nastąpiła nacjonalizacja ziemi uprawnej. Rozdzielono ją pomiędzy bezrolnych oraz małorolnych chłopów. Tak działo się także w interesujących nas wsiach. Przykładowo we wsi Kurçu do roku 1940 na 1069 rodzin 333 nie posiadało żadnej ziemi. W rękach 83 rodzin znajdowały się gospodarstwa rolne posiadające od 20 do 150 ha ziemi (Булгар і Димчоґлю 2017: 498). Rozpoczęły się represje w stosunku do miejscowej ludności. Dotyczyły one każdego, którego władze radzieckie uznały arbitralnie za wroga.

Atak wojsk niemieckich i rumuńskich na Besarabię miał miejsce rok później. Wieś Bolboka, nie stawiająca oporu, została zajęta 20 czerwca 1941 roku (Яманди 2015: 21). W czasie ponownego pobytu tej wsi w granicach Rumunii nie odnotowano ofiar – zabitych, rozstrzelanych czy wysłanych do pracy przymusowej w Niemczech. Dnia 1 sierpnia 1941 roku aresztowano we wsi Bolboka 22 osoby i wysłano je do Izmaila. Po trzech dniach 20 z nich powróciło do domu, a 2 skierowano do obozu. Następnie wcielono je do wojska rumuńskiego i skierowano na front (Яманди 2015: 21). W czasie wojny szerzyły się na tym obszarze choroby. Były one wynikiem niedożywienia ludności oraz braku pomocy medycznej. Podczas ponownego wcielenia tego obszaru w granice Rumunii przywrócono wolności religijne. Niestety, poziom życia mieszkańców tego regionu nie uległ znaczącej poprawie.

Ogólnie zdarzenia, jakie miały miejsce w przedziale chronologicznym 1940–1944, są wciąż słabo zbadane od strony historycznej.

Po II wojnie światowej miejscowości gagauskie Bolboka, Dimitrovka, Eski Troyan, Kurçu oraz Satılık-Hacı, w ramach ZSRR, znalazły się w granicach Ukraińskiej SRR. Władze komunistyczne masowo zmieniały wówczas historyczne nazwy poszczególnych miejscowości. W przypadku interesujących nas wsi zmieniono dwie nazwy z pięciu. Już w roku 1945 wieś Kurçu przemianowano na Winogradowkę (Виноградовка) (Гладка

1969: 393; Дрон 1992: 154). W roku 1948 z kolei Bolboka uzyskała nazwę Kotłownina (Котловина) (Дрон 1992: 155).

Pierwsze lata po II wojnie światowej były dla całej Besarabii niezwykle tragiczne. Oznaczały one ponownie masowe represje (zarówno na obszarze Ukraińskiej SRR, jak i Mołdawskiej SRR). Na domiar złego w latach 1946–1947 na tym obszarze panowała klęska głodu. Do tej pory w historiografii radzieckiej oraz w dużej mierze postradzieckiej próbuje się ją wytłumaczyć tylko i wyłącznie suszą²⁶. Represje były wówczas stosowane masowo, zaś głód spowodował w poszczególnych miejscowościach zamieszkałych przez Bułgarów i Gagauzów (w obu częściach Budziaka) straty demograficzne wynoszące, jak się szacuje, od 20 do aż 60% populacji. Odnotowywano wówczas nawet przypadki ludożerstwa. Wielu rodziców musiało oddać swoje dzieci do domów dziecka (gdzie też umierały z powodu niedożywienia), aby zwiększyć własne szanse na przeżycie. O ile jednak w przypadku całego Terytorium Autonomicznego Gagauzja dane na temat represji stalinowskich oraz głodu w latach 1946–1947 zostały opublikowane, są powszechnie dostępne i znane (Курдогло 2010; Курдогло 2016; Курдогло 2018), to w odniesieniu do gagauskich wsi znajdujących się w południowym (ukraińskim) Budziaku nadal wiadomo niewiele. Na temat wsi Bolboka opublikowane dane są zaledwie lakoniczne, informujące, że represjonowanych w tej wsi były dziesiątki rodzin (Яманди 2015: 154). W czasie głodu z lat 1946–1947 zmarło wielu mieszkańców tej miejscowości. W monografii wsi Bolboka autorka wymienia 77 osób zmarłych z głodu w latach 1946–1947 (Яманди 2015: 164–167). Zaznacza ona jednak, iż prezentowana lista jest tylko fragmentem spisu zmarłych, który znajduje się w zbiorach miejscowego muzeum krajoznawczego. O ogromnych stratach ludzkich wsi Bolboka w tym czasie świadczy porównanie liczby mieszkańców sprzed głodu oraz po nim. Jeżeli do roku 1946 mieszkało tutaj ponad 5 tys. osób, to po roku 1947 pozostało ich niewiele ponad 2 tys. (Булгар, Димчогло 2017: 638). Dane ze wsi Курçu donoszą o 252 (247 + 5 w uzupełnieniu) osobach zmarłych z głodu w latach 1946–1947 (Булгар, Димчогло 2017: 558–563). W odniesieniu do wsi Dmitrovka

²⁶ Nie jest to do końca prawdą. Klimat Besarabii jest zmienny. Susze zdarzają się tam bardzo często – bywały one zarówno w czasach carskich, jak i rumuńskich, ale wówczas władze nie dopuszczały do klęski głodu. W tym przypadku jednak wiele wskazuje na to, że władze komunistyczne wykorzystały cynicznie sytuację wywołaną przez naturę, by złamać rolników i przymusić ich do tworzenia kolchozów.

(Dimitrovka), Satılık-Hacı (Satalık-Hacı) oraz Eski Troyan (Yeski Troyan) trudno jest w dostępnej literaturze znaleźć szczegółowe dane na temat liczby ofiar głodu oraz rozmiarów represji politycznych. Inną formą represji była przymusowa mobilizacja ludności w ramach tzw. Armii Pracy (Трудовая армия), która wykonywała niewolniczą pracę w różnych częściach ZSRR w najgorszych warunkach i za darmo. Śmiertelność w tych zmilitaryzowanych jednostkach była bardzo wysoka. Ze wsi Kurçu mamy informację o 38 osobach, które służyły Armii Pracy w latach 1944–1953 (Булгар 2011: 180).

Celem władz radzieckich było szybkie zsowietyzowanie i zrusyfikowanie społeczeństwa. O ile w sąsiedniej Mołdawskiej SRR (na terenach zwartego osadnictwa gagauskiego) eksperymentalnie wprowadzono na krótki okres czasu do szkół język gagauski, to na Ukrainie nic takiego nie miało miejsca. W każdej miejscowości tworzono komórki partii komunistycznej oraz organizacje komsomolskie, które miały na celu wykreowanie nowego typu obywatela – „człowieka radzieckiego”. We wsi Bolboka funkcjonowały 2 komórki partyjne oraz 3 komsomolskie (Тронько 1978: 691), w miejscowości Dimitrovka istniały 2 komórki partyjne oraz 2 komsomolskie (Тронько 1978: 385), w Eski Troyan działały 2 komórki partyjne oraz 3 komsomolskie (Тронько 1978: 504), w Kurçu funkcjonowały 2 komórki partyjne oraz 3 komsomolskie (Тронько 1978: 384), a w Satılık-Hacı 2 komórki partyjne oraz 3 komsomolskie (Тронько 1978: 383). W poszczególnych wsiach stawiano pomniki Lenina i w mniejszej liczbie innych przywódców komunistycznych, a także Armii Czerwonej.

W czasach radzieckich, mimo postępów mechanizacji, znaczna część ludności wsi zajmowała się nadal rolnictwem (hodowlą i uprawą zbóż). Własność prywatna rolników została zlikwidowana, a kołchoźnikom przez długi okres czasu nie wolno było opuszczać bez zgody władz swojego miejsca zamieszkania. Wszędzie (już od roku 1944) powstawały kołchozy oraz sowchozy. I tak we wsi Bolboka działał sowchoz „Pobieda” (Тронько 1978: 691). Według innej relacji wspomniane wyżej gospodarstwo rolne było nie sowchozem, a kołchozem. Ponadto istniały jeszcze dwa inne kołchozy: „Iskra” oraz „28 Czerwca” (Яманди 2015: 30). We wsi Dimitrovka istniał kołchoz „Rasswiet” (Тронько 1978: 385), w Eski Troyan kołchoz „Iskra” (Тронько 1978: 504); w Kurçu, w dniu 27 listopada 1946 roku, powstał kołchoz „8 Marca” (Булгар, Димчогло 2017: 181). Poszczególne kołchozy

w czasach ZSRR podlegały zmianom organizacyjnym. Tworzone zarówno nowe, jak i łączono stare. Zmieniały one swoje nazwy oraz zasięg terytorialny. We wsi Kurçu istniał także między innymi „Kołchoz im. 22 Zjazdu KPZR” (Троцько 1978: 384).

Czasy władzy radzieckiej to okres represji i ostrej walki ideologicznej, także w odniesieniu do religii. Na interesującym nas obszarze zdecydowanie dominowało prawosławie, zatem to właśnie przedstawiciele tego odłamu chrześcijaństwa ponieśli największe ofiary. Obiekty sakralne zamknięto, a kler poddawany był represjom. Niektóre cerkwie zostały opuszczone przez kler, który, obawiając się represji, ewakuował się pod koniec wojny do Rumunii. Budynki związane z kultem zamieniano masowo na magazyny, biblioteki, sale taneczne, sale gimnastyczne itd. Niektóre z nich pozostały puste i niszczały, a jeszcze inne burzono. We wsi Bolboka miejscowa cerkiew została zamknięta w latach 50. XX wieku (Яманди 2015: 151). W roku 1955 świątynię przerobiono na magazyn zbożowy. W miejscowościach Dmitrovka i Eski Troyan cerkwie także zostały zamknięte, a ich wyposażenie zniszczone²⁷. W pierwszej z nich cerkiew zamieniono na salę gimnastyczną. Z kolei w Kurçu oraz Satılık-Hacı budynki kultu zburzono. We wsi Satılık-Hacı cerkiew zniszczono w roku 1959 (Георгіев 2008: 78)²⁸. Próbowano także kilkakrotnie zburzyć jedyny czynny na tym terenie żeński klasztor prawosławny. Dopiero przejście władzy Michaiła Gorbaczowa i tzw. pierestrojka odmieniły politykę państwa wobec religii i zezwoliły na stopniowe odradzanie się kultu. Ironią losu stało się, że często władze kołchozów pomagały w rewitalizacji prawosławnych obiektów sakralnych.

Jeszcze przed oficjalnym rozpadem ZSRR w grudniu 1991 roku Ukraina oraz Mołdawia ogłosiły swoją suwerenność. Dotychczasowa granica republikańska w Budziaku stała się odtąd granicą państwową pomiędzy Republiką Mołdawii a Ukrainą. Pozostawione na Ukrainie miejscowości

²⁷ We wsi Eski Troyan zniszczono nawet kamienną tablicę informacyjną o tej świątyni. Została ona połamana i zakopana. Obecnie ocalałe jej fragmenty wmurowano w przyporę fasady cerkwi, a napis odtworzono w całości i umieszczono na metalowej tablicy.

²⁸ Georgiew omyłkowo napisał, iż na miejscu zburzonej cerkwi zbudowano dom kultury. Taki przypadek miał miejsce w miejscowości Kubey (zamieszkałej w dużej części także przez Gagauzów, ale pominiętej w niniejszym artykule). We wsi Satılık-Hacı na fundamentach starej świątyni nie odbudowano nowej – fundamenty porastają chaszczce, a nowy budynek sakralny zbudowano obok.

zdominowane przez ludność gagauską zostały trwale odcięte od rodaków w Mołdawii. Odtąd historia Gagauzów w obu częściach Budziaka potoczyła się zupełnie inaczej. Gagauzi w Mołdawii stanowili realną siłę polityczną, dzięki czemu doprowadzili w grudniu 1994 roku do powstania namiastki własnej państwowości, jaką jest Terytorium Autonomiczne Gagauzja (Gagauz Yeri). Wsie znajdujące się po ukraińskiej stronie granicy takiej szansy nie miały. Gagauzi w południowym Budziaku nie posiadają żadnej autonomii. Są oni traktowani przez państwo jak wszystkie inne mniejszości narodowe i etniczne zamieszkujące Ukrainę. Wraz z eliminacją z życia publicznego języka rosyjskiego na Ukrainie zmniejszają się szanse nauki języka ojczystego pozostałych etnosów zamieszkujących ten kraj.

Po upadku komunizmu w Besarabii (zarówno w Mołdawii, jak i w jej ukraińskiej części) wróciła wolność wyznania. We wszystkich pięciu miejscowościach w południowym Budziaku otwarto budynki cerkwi prawosławnej. We wsiach Bolboka, Dmitrovka, Eski Troyan stare budowle zachowały się, wierni odzyskali je na potrzeby kultowe. Po dokonaniu w każdym z nich kapitalnego remontu oraz odtworzeniu wyposażenia, wróciły one do swoich pierwotnych funkcji. W Kurçu oraz w Satılık-Hacı sytuacja jest bardziej skomplikowana. W pierwszej z tych wsi na cerkiew zaadoptowano budynek mieszkalny. Z kolei we wsi Satılık-Hacı obok fundamentów starej świątyni zbudowano nowy obiekt sakralny. Klasztor „Narodzenia Matki Bożej” (powstały w czasach rumuńskich) został rozbudowany i stał się ważnym ośrodkiem prawosławia południowego Budziaka. Po rozpadzie ZSRR w Budziaku (w obu jego częściach), obserwuje się silną ekspansję różnego rodzaju kościołów protestanckich. Ich świątynie powstały w niemal każdej wsi zamieszkałej zarówno przez Gagauzów, jak i Bułgarów.

Ofiary głodu z lat 1946–1947 uczczono w Bolboce i Kurçu. Na miejscowych cmentarzach zbudowano symboliczne groby zagłodzonych krajan. Język gagauski nadal funkcjonuje w interesujących nas wsiach gagauskich, ale rusyfikacja (w czasach rosyjskich, a następnie radzieckich) sprawiła, że w przestrzeni publicznej językiem komunikacji społecznej pomiędzy różnymi narodowościami zamieszkującymi Budziak stał się język rosyjski. Znamienna jest opinia w tej sprawie pewnego mieszkańca wsi Kurçu. Według jego wypowiedzi Gagauzi rozmawiają po gagausku tylko ze swoimi sąsiadami, których znają i traktują jako swoich. W stosunku do osób nieznanym (przykładowo sprzedawców w sklepie) zwracają się

po rosyjsku (Czerwiński 2014: 180). W ograniczonym zakresie język gagauski funkcjonuje także w cerkwiach prawosławnych, kiedy to podczas nabożeństw *batjuszka* część nabożeństwa prowadzi w języku gagauskim (szczególnie we wsiach Kurçu oraz w Satılık-Hacı). Podobnie rzecz się ma w przypadku miejscowej administracji. We wsi Eski Troyan na budynku urzędu gminy (*сильська рада / küüyün toplumu*) znajdują się dwie tablice informacyjne. Jedna z nich jest po ukraińsku, druga po gagausku.

Nowa sytuacja, w jakiej znaleźli się Gagauzi w południowym Budziaku – w przeciwieństwie do Mołdawii – nie prowadziła do ich konsolidacji. Wręcz przeciwnie – wiele osób, nie widząc szans na poprawę swego bytu materialnego (zwłaszcza osoby młode i wykształcone), wyjeżdża do dużych miast do innych części Ukrainy lub emigruje za granicę. Poza otwarciem świątyń i przywróceniem swobód religijnych, w gagauskich wsiach w południowym Budziaku niewiele się zmieniło²⁹. Język gagauski nadal jest głównym (i w zasadzie jedynym) wyznacznikiem gagauskiej tożsamości i odrębności etnicznej (Czerwiński 2014: 167). Funkcjonuje w szkołach wszystkich pięciu obserwowanych miejscowości, a także we wsi Kubey (w klasach od I do XI) jako jeden z przedmiotów, nie ma jednak nauczania w języku gagauskim.

Reasumując, należy stwierdzić, iż takie miejscowości gagauskie jak Bolboka, Dmitrovka, Eski Troyan, Kurçu oraz Satılık-Hacı posiadają ponad 200 lat dziejów. Nasza wiedza o nich nie jest jednak pełna. Tylko dwie z pięciu wsi opisano w monografiach. W „Historii Gagauzów Ukrainy” (*История гагаузов Украины – Булгар, Димчогло 2017*) zebrano wiele ważnych informacji roproszonych po starszych opracowaniach. Niestety, często są one tylko cytatami z innych opracowań. Brakuje szerszego omówienia danego zagadnienia i polemik (Bулгар, Димчогло 2017). Niniejszy artykuł ma zatem na celu zasygnalizowanie tematu zarówno dotyczącego konkretnych miejscowości gagauskich na Ukrainie, jak i ogólnie problemu zanikającej diaspory gagauskiej na Ukrainie³⁰.

²⁹ Autor niniejszego artykułu odwiedził w ostatnich latach wszystkie pięć miejscowości (a także nieopisywaną tutaj wieś Kubey).

³⁰ W trakcie pisania niniejszego artykułu pewne szczegóły konsultowałem z takimi badaczami, jak prof. Iwan Rusew (Warna) oraz dr Iwan Duminica (Kiszyniów). Jestem bardzo wdzięczny też za okazaną pomoc krajoznawcom i historykom z Mołdawii (Terytorium Autonomiczne Gagauzja): Swietłanie Kapanży (Capanji) (Чадыр-Лунга, gag. Çadır) oraz

W zakończeniu należy poruszyć problem przyszłości sztucznie wyodrębnionej nowej, niezbyt licznej diaspory gagauskiej w ukraińskiej części Budziaka. Zdaniem piszącego ten tekst jej perspektywy nie są optymistyczne. Niekorzystne jest już samo jej położenie geograficzne. Gagauskie wsie nie tworzą zwartej kompleksu, są rozrzucone na dość dużym obszarze. Administracyjnie znajdują się głównie w jednostce, gdzie zdecydowanie dominują Bułgarzy. Badania terenowe potwierdzają apatię wśród miejscowej ludności oraz swoistą „atomizację” poszczególnych miejscowości. Dla tamtejszych Gagauzów istotne jest tylko to, co dotyczy ich własnej rodziny, znajomych, co najwyżej wsi, w której mieszkają. Związek z pozostałymi wsiami gagauskimi jest luźny. Nie obserwuje się także wśród miejscowej ludności (oprócz działalności poszczególnych osób czy niewielkich grup) chęci bliższej współpracy z Gagauzami z Mołdawii. Zupełnie inaczej sprawa wygląda z drugiej strony granicy. Tutaj, swego czasu, żywa była idea utworzenia na obszarze całego Budziaka wspólnego z ludnością pochodzenia bułgarskiego odrębnego państwa (tzw. Republiki Budziackiej), co w obecnej sytuacji wydaje się nierealne. Przedstawiciele zarówno władz Terytorium Autonomicznego Gagauzja, jak i kleru prawosławnego, składają wizyty po drugiej stronie granicy i zachęcają do podejmowania różnych inicjatyw (przede wszystkim kulturalnych, ale także gospodarczych i religijnych). Niemniej jednak, w opinii piszącego ten tekst, inicjatywy są jednak w dużej części nadal jednostronne.

We wsiach zamieszkałych przez Gagauzów w ukraińskiej części Budziaka istnieją zespoły ludowe pielęgnujące miejscowy folklor. W Bolboce działa od roku 2005 grupa „Sevda gülü”, która występuje zarówno na terenie Ukrainy, jak i Mołdawii czy Turcji. Różne inicjatywy kulturalne (dla przykładu „Dni Kultury Gagauskiej”) organizowane są zarówno w Bołgradzie, jak i nawet w odległej Odessie. 22 października 2019 roku w Bolboce odprawiono w miejscowej cerkwi prawosławnej w całości pierwsze na Ukrainie nabożeństwo w języku gagauskim. Było to duże wydarzenie religijne zorganizowane razem z duchowieństwem z Gagauzji oraz przedstawicielami kleru narodowości gagauskiej z ukraińskiej części Budziaka.

Konstantinowi Kurogło (Баурчи, gag. Baurçu) i p. Oldze Kulaksız z Odessy. Pani mgr Małgorzacie Bródce z BU UAM serdecznie dziękuję za tłumaczenie skrótu artykułu na język angielski, a Dyrekcji Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu (zarówno obecnej, jak i poprzedniej) za sfinansowanie wyjazdów badawczych do Mołdawii i na Ukrainę.

Przybyły także chóry kościelne z Czadyr-Lungi oraz z Kopczaka (Gagauzja).

Wracając do postawionej wcześniej kwestii, czy etnos gagauski na Ukrainie przetrwa próbę czasu i nie ulegnie w krótkce asymilacji, trudno jest na to pytanie odpowiedzieć. Podejmuje się próby odtworzenia jedności pomiędzy Gagauzami zamieszkującymi w Mołdawii oraz na Ukrainie. Wszystko zależy jednak od samych Gagauzów. Obecnie można stwierdzić, że los wykreowanej sztucznie po II wojnie światowej małej diaspory gagauskiej w ukraińskiej części Budziaku jest niepewny. Ważne jest także, by miejscowi Gagauzi widzieli i pielęgnowali swoją odrębność etniczną i kulturową, nie sprowadzając jej tylko do rangi folkloru przy okazji świąt i festiwali ludowych oraz wyrobów rękodzieła w stylu działającej niegdyś u nas „Cepelii”.

Bibliografia

- Czerwiński, J. (2014). Funkcjonowanie języka gagauskiego i jego znaczenie dla tożsamości Gagauzów ukraińskiego Budziaku. W: Lipiński, W. (red.), *Balkany na Ukrainie. Bułgarzy, Gagauzi i Albańczycy z ukraińskiego Budziaku*. Warszawa: Wydawn. UW, 167–191.
- Duminica, I. (2017). *Colonile bulgarilor în Basarabia (1774–1856)*. Chişinău: Lexon-Prim.
- Hatłas, J. (2009). *Gagauzja i Gagauzi. Historia oraz współczesność*. Poznań: Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu. Instytut Wschodni UAM.
- Hatłas, J. (2012). Przesiedlenia ludnościowe z Półwyspu Bałkańskiego do Besarabii w XVIII i XIX wieku oraz kwestia etnogenezy Gagauzów. W: Derlicki, J. (red.), *Między etnicznością a lokalnością. Pogranicze bułgarsko-gagauskie w Besarabii*. Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii PAN, 11–24.
- Koepfen, P. (1854). *Die Bulgaren in Bessarabien*, Bulletin de la Classe historico-philologique de l'Académie impériale des sciences de St. Pétersbourg. Bd. 11 nr 13–14, 193–215.
- Lipiński, W. (2014). Zadunajscy przesiedleńcy – wychodźcy z Bałkanów w wieloetnicznym Budziaku. W: Lipiński, W. (red.), *Balkany na Ukrainie. Bułgarzy, Gagauzi i Albańczycy z ukraińskiego Budziaku*. Warszawa: Wydawn. UW, 20–36.
- Măcriş, A. (2004). *Găgăuzii cred în ziua de mâine (Istoria yapraklar)*. Bucureşti: Agerpress Typo.
- Manuilă, S. (red.), (1938). *Recensământul general al populaţiei României din 1930*. Vol. 2. *Neam, limbă maternă, religie. Partea 1. Neam, limbă maternă. Tipărit*

- la Monitorul Oficial, Imprimeria Națională*. București: Editura Institutului Central de Statistica.
- Боев, Е. (1995). *Не заблудата а лъжата за гагаузите*. София: Издат.: Автор.
- Булгар, С. (2011). *Виноградовка (Курчи). История села (1811–2011 гг.)*. Одесса: ВМВ.
- Булгар, С.; Димчогло, Ю. (2017). *История гагаузов Украины*. Одесса: Астопринт.
- Войникова, А. (2008). *Селища с българско население в югозападния Буджак. Ономастика, топонимия, Групонимия*. Велико Търново: Знак'94.
- Георгиев, М.Г. (2008). Из религиозной культуры гагаузов. Село Александровка на Одещине, Лукомор'я: археология, етнология, історія Північно-Західного Причорномор'я. Випуск 2, 76–79.
- Гладка, Л.В. (ред.), (1969) *Історія міст і сіл Української РСР. Одеська область*. Київ: Харківська Книжкова Фабрика ім. М.В. Фрунзе.
- Грек, И.; Червенков, Н. (1993). *Българите от Украйна и Молдова. Минало и настояще*. София: Издателска къща Христо Ботев.
- Грек, И.Ф. (2016). *Буджак: история земли и населения (VII в. до н. э. – XXI в.)*. Кишинев: Stratum Plus.
- Дрон, И.В. (1992). *Гагаузские географические названия (Территория Пруто-Днестровского междуречья)*. Кишинев: Штинца.
- Зайончковски, В. (1974). *К этногенезу гагаузов*, „Folia Orientalia”, 15, 77–86.
- Киссе, А.И.; Пригарин, А.А.; Станко, В.Н. (ред.), (2014). *Буджак: историко-этнографические очерки народов юго-западных районов Одещины*. Одесса: СМІЛ.
- Корнилович, С.И. (1899). *Статистическое описание Бессарабии собственно так называемой, или Буджака с приложением генерального плана сего края, составленное при гражданской съемке Бессарабии, производившей по высочайшему повелению размежевание земель оной на участке с 1822 по 1828-й год. Издание Аккерманскага Земства*. Аккерман: Типография И.М. Гринштейна.
- Курдогло, К. (2010). *Голод в Гагаузии (1946–1947 гг.)*. Комрат – Кишинев: Tipografia Centrală.
- Курдогло, К. (2016). *Репрессии и депортации гагаузов 1940–1941 гг., 1944–1952 гг. Книга седеб*. Кишинев: Tipografia Centrală.
- Курдогло, К. (2018) *Репрессии и депортации гагаузов 1940–1941 гг., 1944–1952 гг. Книга третья. Люди. События. Документы*. Кишинев 2018: Tipografia Centrală.
- Курогло, С.С. (ред.) (2002). *Этногенез и этническая история гагаузов. Материалы и исследования посвященные 150-летию В. Мошкова*, Кишинев – Етулия: Eskim basımı.

- Матеева, В. (2006). *Гагаузите – още един поглед*. София: Академ. издат. „Проф. Марин Дринов“.
- Монастырь, 2008. *Свято-Рождество-Богородичный женский монастырь*. Одесса: [brak wyd.]
- Мошков, В.А. (2004). *Гагаузы Бендерского уезда (Этнографические очерки и материалы)*. Кишинев: Tipografia Centrală.
- Радова, О.К. (2006). Переселенческое движение в XVIII – первой половине XIX вв. Основные этапы и их особенности. В: S. Bulgar (red.), *История и культура гагаузов*. Комрат – Кишинэу: Pontos.
- Скальковский, А.А. (1848) *Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае*. Одесса: Тип. Т. Неймана и К.
- Тронько, П.Т. (ред.), (1978). *История городов и сёл Украинской ССР. Одесская область*. Киев: Институт Истории Акад. Наук УССР.
- Чакир, М. (2018). Религиозность гагаузов / Obiceiurile religioase ale Găgăuzilor. В: Цвирун, И. и др. (ред.), *Протоиерей Михаил Чакир. Статьи по истории и культуре гагаузов Бессарабии в журнале „Viața Basarabiei” («Бессарабская жизнь») / Protoierul Mihail Ceachir. Articole privind istoria și cultura Găgăuzilor din Basarabia publicate în revista „Viața Basarabiei” (71–77)*. Кишинев: Lexion-Prim.
- Шабашов, А. (2002). *Гагаузы: система терминов родства и происхождение народа*. Одесса: Астропринт.
- Шабашов, А.В. (2017). *Гагаузы украинского Буджака: неизвестное присутствие*, Дриновски сборник, 10, 468–475.
- Яманди, Х.Я. (ред.), (2015). *История села Котловина (Болбока) 1812–2012*. Болград: Смил.

Bolboka, Dmitrovka, Eski Troyan, Kurçu, and Satılık-Hacı – Gagauz villages in Southern Budjak. History and survival prospects of the diaspora

Summary

Bolboka, Dmitrovka, Eski Troyan, Kurçu, and Satılık-Hacı are five villages in the southern part of Bessarabia which after the Second World War found themselves within the borders of Ukraine. Not much is known about the history of these places, as even the date of foundation of each of them is not fully clear. Since the time when the Gagauz first settled in this area both the borders and nationality issues have changed. While our knowledge of the Tsarist Russia period is relatively ample, the functioning of these villages in the time of Great Romania and in Soviet

times remains poorly studied. After the collapse of the USSR, Southern Budjak was within the borders of Ukraine. In contrast to the Republic of Moldova, the Gagauz population failed to gain autonomy from the state of Ukraine. Consequent attempts to incorporate individual cities within the Autonomous Territory of Gagauzia, in the current reality, have very little chance of success.

Jerzy Hatłas, absolwent historii oraz archeologii UAM, doktor historii. Pracownik BU UAM. Autor trzech książek, współautor jednej oraz autor około 130 artykułów z zakresu historii starożytnej, archeologii śródziemnomorskiej, politologii oraz bibliotekoznawstwa. Przeważająca część dorobku ukazała się poza Polską. Zainteresowania badawcze: problematyka bułgarskich diaspor w Mołdawii i na Ukrainie oraz Gagauzów w Besarabii. Członek Komisji Bałkanistyki PAN.

e-mail: jhatlas@hotmail.com

Fotografie (autora) - na następnych stronach:

Fot. 1. Eski Troyan – cerkiew.

Fot. 2. Eski Troyan – tablica informacyjna na budynku cerkwi.

Fot. 3. Eski Troyan – budynek gminy.

Fot. 4. Eski Troyan – napis w języku gagauskim na budynku gminy.

Fot. 5. Bolboka – symboliczny grób ofiar głodu lat 1946–1947.

Fot. 6. Kurçu – symboliczny grób ofiar głodu lat 1946–1947.